

LINA BALAIŠYTĖ

XVIII a. dvaro tapytojų laiškai: apie dailininko savimonę ir statusą

ANOTACIJA. Straipsnyje nagrinėjami dviejų tapytojų – Stepono Cibulskio ir Johanno Sebastiano Dūro, dirbusių Jeronimo Florijono Radvilos dvare, laiškai ponui. Ilgametė tapytojų korespondencija – retas istorinis šaltinis, padedantis pamatyti XVIII a. dailininkų vertinimą ir jų pačių savivoką. Laiškuose aprašoma asmeninė dailininkų patirtis Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didiko dvare atskleidžia dailininko ir didiko santykių formas, dvaro valdinio ir iš užsienio atvykusio dailininko statusą, jų vietą dvaro hierarchijos sistemoje.

REIKŠMINIAI ŽODŽIAI: dailininkas; dvaras; XVIII amžius; statusas; laiškai.

Apie XVIII a. Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje dirbusius dailininkus mus pasiekė gana fragmentiškos žinios. LDK nebuvo publikuojamos plačiai visuomenei prieinamos dailininkų biografijos, apie juos mažai kalba istoriniai šaltiniai, nėra išlikusių dailininkų portretų ar autoportretų, todėl labai nedaug galime pasakyti apie tai, kaip dailininkai buvo vertinami visuomenėje, koks buvo jų išsilavinimas, kaip jie atrodė. Neturime ir egodokumentų – dailininkų dienoraščių, atsiminimų, autobiografijų – istorikų pasitelkiamų savimonės tyrimams. Apie dailininko padėtį daugiausia spręsta tiriant netiesioginius, dažnai teisinio ir ekonominio pobūdžio, šaltinius (dailininkų darbo sutartis, duomenis apie užmokesčio dydį ir formą, dailininkų turtinę padėtį ir pan.)¹. Bene vienintelis asmeninio pobūdžio šaltinis – dailininkų laiškai.

¹ Apie LDK dailininko statusą žr.: Aistė Palušytė, „Dailininko identitetas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Menotyra*, 1999, Nr. 4 (17), p. 19–26; Mindaugas Paknys, „Dailininkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarytojai Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001, p. 140–149; Lina Balaišytė, „Dailininko statuso problema LDK“, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2 (35), p. 2–6.

Savos patirties, nuomonės, jausmų aprašymų gausi korespondencija atveria platų jos kūrėjų gyvenamojo laiko vaizdą. Laiškuose atsiskleidžia socialinių grupių kultūrinė aplinka, bendravimo modeliai, etinės, moralinės nuostatos². Tapytojų laiškuose aprašomi išgyvenimai, savita korespondencijos etika ir stilistika parodo tokius dailininkų statuso ir jų santykių su didiku-adresatu aspektus, kurių nefiksuoja kito pobūdžio dvaro dokumentai. Straipsnyje siekiama ištirti, kokios dailininkų savivokos, jų vertinimo ir padėties dvaro hierarchinėje sistemoje apraiškos atsiskleidžia dviejų XVIII a. tapytojų korespondencijoje.

Tarp išlikusios LDK dvarų korespondencijos dailininkų laiškų nėra daug, nors intensyvus dvaro tarnautojų susirašinėjimas su didiku buvo įprastas dvarų administravimo sistemoje³. Didikai gyvendavo skirtinguose dvaruose, nemažą laiko dalį praleisdavo kelionėse, susijusiose su politine ar karine veikla. Toks jų gyvenimo būdas lėmė nuolatinį dvaro pareigūnų susirašinėjimą.

Viena iš aplinkybių, paaiškinančių nedidelį mus pasiekusių dailininkų laiškų didikams skaičių, yra ta, kad nemaža dalis dvarų archyvų neišliko. Labiau tikėtina, kad didikams nė nebuvo didelio poreikio susirašinėti su dailininkais. Daugiausia reikalai buvo tvarkomi susirašinėjant su urėdininkais, turėjusiais reguliariai informuoti poną apie dvare vykdomus darbus⁴. Vis dėlto didikai, aktyviai dalyvavę dailininkų samdos ir dailės kūrinių užsakymų procese, palaikydavo ryšį ir su pačiais meistras. Galime manyti, kad susirašinėjimo su dailininkais intensyvumas, viena vertus, priklausė nuo didiko įsitraukimo į kūrybos procesus, kita vertus, nuo dailininko poreikio komunikuoti su savo ponu. Su globėju arba užsakovu⁵ dailininkai derindavo darbų projektus, at-

² Apie laiškų funkciją žr. Dovilė Keršienė, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010, p. 4.

³ Apie laiškų funkcionavimą dvare žr. Deimantas Karvelis, *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655 m.*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2009, p. 81–112.

⁴ Pvz., Boguslovas Radvila 1663 m. Slucko komisarui nurodė, kad šio laiškas turi būti kiekvieną savaitę paštu siunčiami jam į Karaliaučių, tokiu pat būdu atsiimami Radvilos atsakymai. Žr. Marek Miłunski, „Zarząd dóbr Bogusława Radziwiłła w latach 1636–1669“, in: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, pod redakcją Urszuli Augustyniak, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009, p. 221.

⁵ Didiko ir jo samdomo dirbti dvare dailininko santykiui apibrėžti geriausiai tiktų pono ir tarno terminai. Žodžiai „patronas“ ar „globėjas“ vartotini kaip „pono“ sinonimai. Dailininką

siskaitydavo už padarytus darbus, kreipdavosi dėl užmokesčio, skųsdavo dėl patiriamų skriaudų ir prašydavo jo protekcijos.

Bene gausiausiai išliko XVIII a. Radvilų dvarų korespondencija. Žinomi ke-
lių Jeronimo Florijono Radvilos dailininkų – Stepono Cibulskio (Stefan Cybuls-
ki), Johanno Sebastiano Dūro, Johanno Friedricho Ditzo, Jono Tiškevičiaus (Jan
Tyszkiewicz) – laiškai. Visi jie saugomi Vyriausiąjame senųjų aktų archyve Var-
šuvoje⁶. Meno tyrėjams šie laiškai yra žinomi, tačiau plačiau aptarti nebuvo⁷.
Likę tik pavieniai Ditzo ir Tiškevičiaus laiškai, o Cibulskis ir Dūras susirašinėjo
su Radvila kelerius metus. Jų korespondencija fiksuoja ilgametę dailininkų
tarnystę dvare ir suteikia galimybę pamatyti to meto dvaro santykių sanklodą.

Laiškų adresatas Jeronimas Florijonas Radvila (1715–1760) – prieštari-
gai vertinama istorinė asmenybė⁸. Jis buvo įtakingos giminės atstovas, val-
dęs gausius turtus ir išlaikęs didelę nuosavą kariuomenę. Tačiau nedalyvavęs
politiniame gyvenime, menkai domėjęs viešaisiais krašto reikalais ir nesiekęs
aukštų pareigų (turėjo gana kuklią, palyginti su kitais giminės atstovais, LDK
didžiojo vėliavininko pareigybę) Jeronimas Florijonas nebuvo reikšminga figūra

samdantis didikas taip pat apibūdinamas žodžiu „užsakovas“. Pastaruoju metu meno istorikų
atsargiau vertinamas anksčiau menotyrinėje literatūroje plačiai vartotas žodis „mecenatas“.
Kadangi šiuo žodžiu veikiau apibūdinamas asmuo, vykantis nesavanaudę, filantropinę vei-
klą, minėtasis terminas ne visada tinka įvardyti didikams, kurie išlaikė dvaruose dirbusius
menininkus. Apie termino „mecenatystė“ vartojimą plačiau žr. Lina Balaišytė, „Mecenatas ar
tironas? Jeronimas Florijonas Radvila“, in: *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 139–148.

⁶ Archiwum Główne Akt Dawnych (toliau – AGAD).

⁷ Trijų pirmųjų dailininkų biogramos publikuotos: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce
działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii
Nauk, t. 1, 1971; t. 2, 1975. Papildytos jų biogramos, taip pat Jono Tiškevičiaus biograma
publikuotos: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: XVI–XVIII a., sudarytoja Aistė Paliaušytė,
Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005. Biogramų bibliografijoje nurodo-
mos šių dailininkų laiškų archyvinės signatūros. Cibulskio laiškai minimi straipsniuose:
Aistė Paliaušytė, „Tapytojų verslas XVIII a. Palenkės Bialoje“, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2 (35),
p. 14–23; Lina Balaišytė, „Mecenatas ar tironas? Jeronimas Florijonas Radvila“, in: *op. cit.*

⁸ Hanna Dymnicka-Wołoszyńska, „Radziwiłł Hieronim Florian“, in: *Polski Słownik Biograficzny*,
Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, t. 30, p. 186–187; Alojzy Sajkowski,
Od Sierotki do Rybicki. W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu, Poznań: Wydawnictwo Poznań-
skie, 1965; Jerzy Kowalczyk, „Hieronima Floriana Radziwiłła stosunek do sztuki i artystów“,
in: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, pod redakcją Jerzego
Kowalczyka, Warszawa: Instytut Kultury, 1995, p. 27–42; Lina Balaišytė, „Mecenatas ar tiro-
nas? Jeronimas Florijonas Radvila“, in: *op. cit.*; Irena Bieńkowska, *Muzyka na dworze księcia
Hieronima Floriana Radziwiłła*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.

valstybės gyvenime. Jau amžininkų buvo vertinamas kaip įtarus, šykštus, pasipūtęs žmogus, mėgęs demonstruoti didybę. Istoriografijoje susiformavo itin neigiamas jo vaizdinys: šis didikas dažnai buvo pristatomas kaip vienas nuožmiausių žmonių Abiejų Tautų Respublikos istorijoje, kaip tironas, valdęs savivale ir smurtu, pasitaikius menkiausiai progai, baudęs savo pavaldinius rykštėmis ir kalėjimu⁹. Šiuolaikinėse publikacijose Radvilos vaizdinys ne toks vienareikšmis. Vieniems jis – tipinio Saksų laikų didiko, tik įgavusio hipertrofuotą, sukarikatūrintą formą, pavyzdys¹⁰. Kiti tyrėjai bando performuoti kraštutinai neigiamą šio asmens vaizdinį, pristatydami jo kultūrinių iniciatyvų svarbą ir inovatyvumą¹¹.

Jeronimas Florijonas Radvila savo dvaruose siekė įvykdyti didelio masto meninius projektus. Vienas ambicingiausių jo sumanymų buvo perstatyti rezidencinį Palenkės Bialos miestą pagal Brandenburgo miesto Keslino pavyzdį. Radvila buvo numatęs aikštę tolygiai užstatyti mūriniais, pagal vieną modelį projektuotais, namais ir sutvarkyti gatvių tinklą. Rūmus, miesto statinius, rotušę pagal Radvilos projektus turėjo puošti paveikslai ir skulptūros, o centrinę miesto aikštę – jo paties paminklas (raitelio figūra ant postamento ir keturi fontanai)¹². Šioms iniciatyvoms realizuoti Jeronimas Florijonas savo dvaruose buvo sutelkęs dideles dailininkų ir amatininkų pajėgas, samdė menininkus iš užsienio, organizavo vietinių vaikų dailės mokymo sistemą.

Steponas Cibulskis buvo vienas iš dvare tarnavusių vietinės kilmės dailininkų. Jis gimė apie 1720 m., Radviloms dirbo 1738–1779 m. Apie dailininko išsilavinimą informacijos nėra, bet iš laiškų žinoma, kad 1746 m. Jeronimas Florijonas išsiuntė jį mokytis į Gdanską pas tapytoją Jacobą Wesselį. Išliko dvylika dailininko laiškų, rašytų 1746–1768 m. Daugiausia jų adresuota Jeronimui Florijonui Radvilai. Paskutiniai laiskai rašyti Vilniaus vaivada Karoliui

⁹ Nesidomintis viešaisiais šalies reikalais kunigaikštis neigiamą įvaizdį veikiausiai įgavo kritiniame Apšvietos epochos diskurse kaip tuščio, savajam kraštui nenaudingo veikėjo pavyzdys, romantizmo literatūroje Radvila vaizduotas kaip demoniška asmenybė, pvz., Ignacas Józefas Kraszewskis romane *Bialos pilyje* (*Na bialskim zamku*) aprašo šią Jeronimo Florijono Radvilos rezidenciją kaip tamsių jėgų, išdavysčių ir melo buveinę. Žr. Alojzy Sajkowski, *op. cit.*

¹⁰ „Jeronimas Radvila buvo tipiško tos epochos magnato karikatūra, išryškinusi ir deformavusi visus šiam būdingus bruožus“. Žr. Adam Zamojski, „Wstęp“, in: Hieronim Florian Radziwiłł, *Rzeczy, którymi najgodniejszego mogą zabawić goście*, Warszawa: Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl“, 1999, p. 7.

¹¹ Jerzy Kowalczyk, *op. cit.*; Irena Bieńkowska, *op. cit.*

¹² Plačiau apie Jeronimo Florijono Radvilos projektus žr.: Jerzy Kowalczyk, *op. cit.*, p. 30–37.

Stanislovui Radvilai (1734–1790), kuriam Cibulskis dirbo po Jeronimo Florijono ir jo brolio, LDK didžiojo etmono, Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės (1702–1762) mirties¹³.

Dauguma Cibulskio laiškų yra prašomieji. Sklandūs jų tekstai rodo, kad tapytojas buvo gana išsilavinęs žmogus. Dailininkų laiškų struktūra atitiko tuomečius epistolikos reikalavimus, nurodančius, kad norint laišku ko nors prašyti būtina pašlovinti adresato nuoširdumą, dosnumą, geradarystę, taip pat parodyti būsimą adresanto dėkingumą¹⁴. Kiekvienas Cibulskio laiškas buvo pradedamas nuo apeliacijų į kunigaikščio gerumą ir gailestingumą, o pabaigiamas pasižadėjimu melsti Dievą patronui sveikatos ir ilgo gyvavimo arba priesaika tarnauti iki gyvenimo pabaigos¹⁵.

Cibulskio rašymo stilius, bendravimo būdas atsiskleidžia jau pirmajame tapytojo laiške, siųstame Radvilai iš Gdansko. Dailininkas rašo, kad Gdanske gyvena daugiau nei metus ir skundžiasi vargana savo padėtimi. Krinta į akis įmantri dailininko kalba: „Kur dar prašyti pagalbos, jei ne ten, kur Jo Malonybės Pono gailestingumo vartai atverti, [...] kur ištiesti ranką, prašant paramos, jei ne ten, kur vargstantiems Pono dosnumas gausiai dovanas dalija.“ Toliau: „Jei negali mano paties vargana persona, tai tegu bent nieko vertas laiškas Pono kojas apkabina ir meiliai prašo, kad galėtų išmelsti tai, kas reikalinga, t. y. ketvirtinę algą ir rūbų nuodėmingam kūnui, nes reikia ir skolas išmokėti, ir kažkuo nuogumą pridengti.“¹⁶

Iš laiško teksto atrodo, kad dailininką slėgė didelis neturtas ir vargas. Jerzy Kowalczykas bene pirmasis straipsnyje pamini Jeronimo Florijono dailininką Cibulskį, išsiųstą mokytis ir vos nemirusį svetimame krašte iš bado¹⁷. Vėliau kiti mokslininkai, kalbėdami apie didikų ir menininkų santykius, cituodavo Kowalczyką ir minėdavo Cibulskio „stažuotę“ kaip didiko kraštutinio nedėmesingumo

¹³ Vienas laiškas, rašytas vokiškai, be datos, adresuotas nenustatytam asmeniui, į kurį kreipiamasi „Leitenante“. Laiške deramasi dėl portretų kainos.

¹⁴ Dovilė Keršienė, *op. cit.*, p. 90.

¹⁵ Pvz., „[...] puolu po Jo Šviesybės Kunigaikščio ir Mano Maloningojo Pono kojomis, kad aš, nusižeminęs ir atsidavęs Mano Maloningojo Pono tarnas, gaučiau malonę, ir noriu pasirašyti ne rašalu, o savo nuosavu krauju dėl visiškos ištikimybės iki gyvenimo pabaigos Mano Maloningajam Ponui“. Žr. S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. a. [1757] iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 10.

¹⁶ S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. l., s. a., AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 1.

¹⁷ Jerzy Kowalczyk, *op. cit.*, p. 38.

savo tarnui pavyzdį¹⁸. Tačiau veikiausiai šiuo atveju nebuvo atsižvelgta į tarnų korespondencijos retoriką. Nepasitenkinimas dėl užmokesčio apskritai buvo pagrindinė dailininkų skundų priežastis¹⁹. Bandydami išsireikalausiti algą arba gauti geresnį išlaikymą, tarnai dažnai skųsdavosi dėl beviltiškos padėties ir dėl to, kad nebeturį kuo kūną pridengti. Tokie nusiskundimai tapo tarnų laiškų „bendroji vieta“²⁰. Iš tiesų, sprendžiant iš korespondencijos, vėluojantis atlyginimas buvo dažna problema²¹. Urėdininkai nuolat primindavo ponui apie meistrams neišmokėtus pinigus, įsiskolinimai galėjo kauptis net kelerius metus. Vis dėlto didelių nepriteklių Jeronimo Florijono Radvilos dailininkai neturėjo jausti, nes jo tarnų atlyginimai buvo gerokai didesni nei kituose LDK dvaruose²². Taigi iš Gdansko Radvilai siunčiami Cibulskio skundai galėjo būti gerokai perdėti, o dailininko aprašomas badas ir nuogumas – veikiau retorinės figūros. Beje, Cibulskis, nesulaukęs didiko atsakymo, nenuleido rankų ir rašė Radvilos uošvei Pamario vaivadienei Konstancjai Czapskai, prašydamas, kad ji kreiptųsi į žentą ir gautų iš jo tris dailininkui reikalingus dalykus: aprangą (*liberia*)²³, padidintą ketvirtinę algą ir pinigų popieriui²⁴.

1747 m. Cibulskis grįžo į Palenkės Bialą. 1749 m. jis bandė pabėgti iš dvaro ir dėl to buvo įkalintas Bialos pilyje 4 metams. Tačiau įkalinimas nebuvo toks,

¹⁸ Mindaugas Paknys, *op. cit.*, p. 149; Irena Bieńkowska, *op. cit.*, p. 70.

¹⁹ Tą patį reiškinį pastebėjo ir Aistė Paliušytė, tyrinėjusi Kristupo Radvilos dvarą, žr. Aistė Paliušytė, „Kristupas Radvila (1585–1640) ir amatininkai: kūrybos sąlygos XVII amžiaus I pusės Vilniuje“, in: *Kultūrologija*, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, 2002, p. 51.

²⁰ Pvz., tapytojas Jonas Mykolas Melinskis (Jan Michał Mieliński) rašo LDK pakancleriui Mykolui Kazimierui Radvilai, prašydamas išmokėti visą algą, nes vargsta ir visiškai neturi kuo apsirengti (1673 iš Nesvyžiaus), žr. AGAD, AR, sk. 5, b. 9447, p. 1. Jonas Tiškevičius, išsiųstas Jeronimo Florijono mokyti tapybos į Varšuvą, taip pat prašo pono padidinti išlaikymą, kad nevaikšiotų gėdingai (*abym nie chodził sromotnie*) (1749 12 06 iš Varšuvos), žr.: AGAD, AR, sk. 5, b. 16674, p. 2.

²¹ Irenos Bieńkowskos pastebėjimu, iš užsienio į Jeronimo Florijono Radvilos dvarą atvykusius menininkus vargino ne tik klimatas ir kuklios buities sąlygos, bet pirmiausia nepunktualiai mokamas atlygis, žr. Irena Bieńkowska, *op. cit.*, p. 57.

²² Irenos Bieńkowskos teigimu, Jeronimo Florijono motinos Onos Sanguškaitės Radvilienės dvare buvo mokamas dukart didesnis atlyginimas nei vidutiniškai kituose Abiejų Tautų Respublikos dvaruose, o Bialos valdas po motinos mirties perėmęs Jeronimas Florijonas mokėjo dar 10–20 proc. didesnę algą, žr. Irena Bieńkowska, *op. cit.*, p. 54.

²³ *Liberia* buvo vadinama dvaro uniforma, tuo pačiu žodžiu vadinta dvaro tarnyba.

²⁴ S. Cibulskio laiškas Konstancjai Czapskai, [1746] 12 14 iš Gdansko, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 3.

kokį piešia vaizduotė prisimenant Radvilos charakteristikas: dailininkas nebuvo sukaustytas grandinėmis ir nesėdėjo kalėjime. Greičiau tai galima būtų pavadinti laisvės apribojimu. Areštuotas Cibulskis ir toliau tapė savo šeimininkui, jo nurodymu ugdė mokinius, netgi vedė, tik negalėjo niekur iš dvaro išvykti.

Kadangi istoriografijoje šis dailininko įkalinimas pristatomas kaip išskirtinis nuožmaus didiko elgesys, verta pastebėti, kad tarno pabėgimas ir kitų didikų dvaruose buvo baudžiamas įkalinimu. Tokių pavyzdžių galime rasti Jeronimo Florijono brolio Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės, kuris, beje, garsėjo švelniu būdu, dvare. Štai Ksaveras Dominykas Heskis (Ksawery Dominik Heskis), tapytojas, ėjęs Sveržanio fajanso manufaktūros vyriausiojo prižiūrėtojo pareigas, laiške pranešė ponui, kad įkalino tapytoją Motiejų, nes pabėgo šio brolis, už kurį jis laidavo, ir Heskis bijąs, kad Motiejus pats paskui nepabėgtų²⁵. Ilgam buvo įkalintas ir mėginęs bėgti vokiečių piešėjas²⁶, turėjęs dirbti Nalibokų stiklo manufaktūroje: prižiūrėtojas praneša ponui, kad piešėjas vaikšto į darbą saugomas, o nakčiai yra uždaromas į kordegardą. Veik po metų jis informuoja, kad liepęs padaryti geležinę grandinę, kuria nakčiai meistras yra prirakinamas²⁷. Įprasta buvo įkalinti ir už kitus nusižengimus, o nelaisvėje meistrai ir toliau turėjo dirbti savus darbus ir vykdyti pono užduotis. Radvilos Žuvelės urėdininkas praneša, kad įkalintas šlifuojuojas Antanas nepajėgia tinkamai atlikti savo darbo dėl to, kad yra sukaustytas²⁸.

Cibulskis išbuvo areštuotas ketverius metus ir vėliau nebuvo visiškai laisvas, nes dėl kiekvieno išvykimo turėjo prašyti kunigaikščio leidimo. Tiesa, Radvila leido jam dirbti kitiems užsakovams laisvu metu, kai nebuvo kunigaikščio užsakymų, ir taip gauti papildomų pajamų²⁹. Tapytojas nepriėmė

²⁵ Ksavero Dominyko Heskio laiškas Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei, 1742 08 15 Nesvyžius, AGAD, AR, sk. 5, b. 5164, l. 3–4.

²⁶ Veikiausiai ankstesniame laiške minimas Johannas Ehenfrydas, su kuriuo pasirašytas kontraktas „piešimui, auksavimui, herbų ir inicialų ir kitų dalykų tapymui“. Žr.: Jurgio Zdanovičiaus (Jerzy Zdanowicz) laiškas Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei (?), 1756 04 09 iš Nalibokų, AGAD, AR, sk. 5, b. 18918, l. 112.

²⁷ Jurgio Zdanovičiaus laiškas Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei (?), 1756 10 14; 1757 07 23 iš Nalibokų, AGAD, AR, sk. 5, b. 18918, l. 119, 124.

²⁸ Kazimiero Antano Zdanovičiaus laiškas Mykolui Kazimierui Radvilai Žuvelei ir šio komentaras („Turi prisiekti, kad per pusę metų ves, tuomet jį išlaisvinsiu. Tegu stengiasi daugiau blogai nebesielgti ir nebegerti, tegu brangina darbą“), 1749 08 25 iš Klecko, AGAD, AR, sk. 5, b. 18919, l. 58–59.

²⁹ S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. a. [1757] iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 9.

nuolankiai tokios padėties, prašė leidimo laisvai vykti be pono nurodymų ir laiške priekaištavo savo šeimininkui. Aiškindamas, kad ponas liko jam skolingas, priduria: „O didžiausi nuostoliai dėl ketverių metų arešto ir laisvės atėmimo, dėl to patyriau tik žmonių panieką, o naudos – jokios.“³⁰ Beje, iš kitų dokumentų žinoma, kad Cibulskis iš tiesų gaudavo vieną iš didžiausių algų tarp Radvilos tapytojų, po Jeronimo Florijono mirties tarnaudamas šio sūnėnui Karoliui Stanislovui Radvilai, dailininkas turėjo Bialoje dviaukštį mūrinių namą, o tai nebejotinai buvo pasiturimo gyvenimo ženklas³¹.

Cibulskio laiškų stilistikai būdingas itin didelis emociingumas, dailininkas savo prašymus visada paremdavo ašaringomis kalbomis, siekiančiomis paveikti pono jausmus: „Jeigu nesulauksiu Mano Maloningojo Pono leidimo, visai pražūsiu, o gal ir anksčiau laiko šį pasaulį paliksiu dėl nepriteklių.“³² Galime pastebėti, kad tarnų laiškų ponams retorika dažnai pasižymėdavo jausmingumu: paprastai laiškuose būdavo demonstruojamas kraštutinis nusižeminimas, karštas ištikimybės ponui užtikrinimas, prisiekinėjimas, kad darbas atliekamas dedant kuo didžiausias pastangas.

Įprasta būdavo kartu su laiškais siųsti ponui pamaloninti savo tapybos darbus. Areštuotas Cibulskis viename laiškų atsiprašo, kad negali pasitarnauti ponui, dovanodamas savo meno kūrinį (*nie mogę się przysłużyć Jmci Panu Dobrodziejowi z kunsztu*), bet „pasilieka sau šią laimę kitam kartui“³³. Atsilyginti ponui gera tarnyba, amato įvaldymu tarnų buvo suvokiama kaip jų pareiga. Mokytis į užsienį išsiųsti dailininkai stengėsi užtikrinti laiškuose patroną, kad kuo uoliausiai tobulina savo įgūdžius. Cibulskis prie Radvilai iš Gdanską siųsto laiško pridėjo savo tapytą šv. Marijos Magdalietės paveikslą, kuriame turėjo matyti jo sugebėjimai (*posyłam [...] obraz Magdaleny S., w*

³⁰ *Ibid.*

³¹ Aistė Paliaušytė, „Cibulskis Steponas“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: XVI–XVIII a., p. 85–86.

³² S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. a. [1757] iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 10.

³³ S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, 1750 04 08 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 6. Panašų atsiprašymą randame ir dailininko laiške Karoliui Stanislovui Radvilai. Išdėstęs prašymus ponui Cibulskis laiško pabaigoje priduria: „Atsiprašau Jūsų Kilnybės, kad dabar [nieko] nesiunčiu Jūsų Kilnybei, bet stengsiuosi vėliau koku gražiu kūriniu pasitarnauti (*ale sposobić się będą w dalszy czas sztuką jaką piękną przysługę moje uczynić*).“ Žr. S. Cibulskio laiškas K. S. Radvilai, 1768 07 29 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 26.

którym ile mogła tyle allaborowała sztuka moja)³⁴. Įdomu, kad Jeronimo Florijono į Varšuvą tobulintis išsiųstas tapytojas Jonas Tiškevičius prašo atiduoti jį mokytis geresniam meistrui, motyvuodamas tuo, kad, geriau išmokęs tapybos, bus naudingesnis savo ponui: „[...] mažai vilčių teikia mano meistras, nes nėra gerai įvaldęs darbo (*nie jest perfekt tej roboty*), todėl aš mažai tobulėju Jo Malonybės Kunigaikščio, Geradario, naudai, trumpai kalbant, veltui Jo Malonybės išlaidos, nes jis pats nesimokė pas gerą meistrą, tik iš savo paties nefundamentalaus mokymosi mažai pasiekė [...]. Puolu šimtą kartų po Jo Malonybės Geradario kojomis ir prašau į geresnes rankas mane atiduoti, kad visa širdimi Jo Malonybės Geradario labui tobulinčiausi.“³⁵

Nesu radusi Jeronimo Florijono atsakymų dailininkams, todėl sunku pasakyti, kiek jausmingi tarnų laiškai jį paveikdavo. Veikiausiai savo sprendimus kunigaikštis perduodavo per urėdininkus. Dažnai didikai priimdavo sprendimus tik atvykę į dvarą, tuomet pranešdavo apie juos žodžiu³⁶. Vis dėlto galime tarti, kad kunigaikštis tikėjo ir tikėjosi pavaldinių emocinio prisirišimo, pvz., dienaštyje jis rašo, kad pabėgęs Cibulskis grįžo pas jį, nors nebuvo gaudomas, vien iš ilgesio (*sam się, tęsknotą zdjęty, powrócić*)³⁷.

Urszula Augustyniak atkreipė dėmesį į emocinį ryšį kaip į vieną iš klientinių santykių aspektų³⁸. Emocinis ryšys veikiausiai egzistavo ir tarnopono santykiuose. Ponas tarnų buvo suvokiamas kaip teisingumo vykdytojas ir gynėjas, magnatui taip pat buvo priskiriama pareiga rūpintis tarnų bei klientų šeimomis³⁹. Antonio Mączako pastebėjimu, dvarų ideologijoje buvo kažkas, kas panašėjo į mokyklą, o magnato-kliento santykiai turėjo aiškių patriarchalizmo bruožų⁴⁰. Didikas rūpindavosi savo pavaldinių morale, baudavo už nusižengimus, suteikdavo pagalbą ir sprendavo konfliktus. Jau būdamas

³⁴ S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. I., s. a., AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 1.

³⁵ Jono Tiškevičiaus laiškas J. F. Radvilai, 1749 10 06 iš Varšuvos, AGAD, AR, sk. 5, b. 16674, l. 1–1v.

³⁶ Urėdininkų korespondencijoje dažnai pasitaiko didikų prieraišų, kuriuose į užduodamus klausimus atsako apsispręsiąs, kai atvyks į dvarą.

³⁷ Hieronima Floriana Radziwiłła *Diariusze i pisma różne*, opracowanie i wstęp Marii Brzeziny, Warszawa: Wydawnictwo Energia, 1998, p. 116.

³⁸ Urszula Augustyniak, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001, p. 9.

³⁹ *Ibid.*, p. 182, 186.

⁴⁰ Antoni Mączak, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000, p. 285.

įkalintas Cibulskis kreipėsi į kunigaikštį, prašydamas padėti sutramdyti jo svainį, kuris girtuokliauja ir išparduoda jo sesers daiktus⁴¹. Tapytojas rašo Radvilai ir, ketindamas vesti, pristato ponui savo išrinktąją ir prašo jo pritarimo⁴².

Laiškuose tarnai mini laukiantys pono atvykimo, ir tai, matyt, nebuvo tuščia retorika. Didikas buvo pagrindinis dvaro dailininkų užsakovas. Kai Stanislovas Karolis Radvila neberezidavo Palenkės Bialoje ir būdavo išvykęs iš krašto dėl savo politinės veiklos, tapytojui buvo sunku gauti darbo. Cibulskis laiškuose skundėsi, kad neturi galimybių užsidirbti, kai Radvila negyvenąs dvare (1767 m. rašo jau trejus metus gyvenantis be pono), o jis pats neturįs leidimo laisvai išvykti. Anot tapytojo, be didiko „Bialą dabar galime vadinti dykyne“⁴³. Dailininkas kiekviename laiške pakartoja jaučiąs be savo pono kaip našlaitis: „kaip sūnus be tėvo, taip tarnas be Pono“⁴⁴.

Kitas svarbus dalykas dvaro dailininkui buvo didiko protekcija. Cibulskiui nuolat teko laiškais kreiptis į išvykusį didiką prašant jo apsaugos: dailininkas skundėsi ponui dėl nepripažįstamų teisių į mūrnamį ir palivarką, dėl nuostolių, kuriuos jis patyrė veikiausiai dėl konfederatų karuomenės, dėl miesto reikalavimo mokėti mokesčius⁴⁵. Didikas taip pat buvo vienintelis dailininkų užtarėjas nuo vietinių urėdininkų savivalės. Cibulskis Jeronimui Florijonui skundėsi dėl Šilingo (Szyling, Schilling), kapitono ir komendanto, skriaudų: arešto metu dailininkas nutapęs jam 5 portretus, bet už tai nesulaukęs ne tik užmokesčio, bet ir gero žodžio. O ir paleistas iš arešto „turi visų bijoti ir tarnauti jiems nežinia dėl ko“⁴⁶. Tapytojas priešinosi tam, kad turi paklusti dvaro urėdininkams: „Jei turiu Jo Malonybės paskirtą maistą ir algą, už tai privalau Jo Malonybei tarnauti iki gyvenimo pabaigos, bet ne kitiems, kurie iš manęs kažko reikalauja.“⁴⁷

⁴¹ S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, 1750 04 08 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 5.

⁴² S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, 1751 05 10 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 7–8.

⁴³ S. Cibulskio laiškas K. S. Radvilai, 1768 07 29 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 24.

⁴⁴ S. Cibulskio laiškas K. S. Radvilai, 1767 04 04 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 16.

⁴⁵ S. Cibulskio laiškai K. S. Radvilai, 1765 10 06, 1767 04 04, 1767 07 02, 1768 07 29, 1768 09 16 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 15–27.

⁴⁶ S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. a. [1757] iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 10.

⁴⁷ *Ibid.*

Dar labiau vietinė dvaro hierarchija piktindavo atvykusius iš užsienio dailininkus. Tai paliudija Johanno Sebastiano Dūro, kito Jeronimo Florijono Radvilos tapytojo, susirašinėjimas su didiku. Dūras atvyko iš Šveicarijos ir 1742 m. pasirašė su didiku trejų metų darbo kontraktą. Radvilų archyve išlikę penki dailininko 1744–1749 m. prancūzų kalba didikui rašyti laišakai. Jau pirmajame laiške, rašytame 1744 m. iš Slucko, dailininkas siekia galimybės dirbti greta didiko, nuolatinėje jo rezidencijoje. Pranešęs apie pabaigtą portretą, Dūras prašo pono leidimo sekti paskui jį ir uoliai darbuotis jo labai kitoje rezidencijoje, kuri, tikisi, bus malonesnė nei Sluckas⁴⁸. Veikiausiai turėta omeny Palenkės Biala, kurioje Radvila praleisdavo didžiąją laiko dalį⁴⁹.

Gyvendamas dvare tapytojas skundėsi didikui dėl dvaro maršalo, aukščiausio dvaro pareigūno, elgesio su juo. Dūras Radvilai jį įvardija kaip „pikčiausią savo priešą“. Augustyniak pastebėjo, kad atvykę meistrai priešinosi nusistovėjusiai dvaro hierarchijai, paremtai pagarba nuopelnams ir ilgai tarnystei, o ne kvalifikacija. Kaip tokio elgesio pavyzdį ji pateikia konfliktą tarp Biržų seniūno Strižkos (Stryžko) ir italo, kuris, verbuojamas į tarnybą, iškart pareiškė, kad „jokio vyresniojo virš savęs nenori turėti“, tik kunigaikštį⁵⁰. Kontrakto susieti meistrai paprastai nenorėjo būti traktuojami kaip kiti dvaro valdiniai, pvz., dvaro administratorius rašė Boguslovui Radvilai, kad vokiečių lipdytojas nenori važiuoti dirbti į Biržus, nes „jam nepatinka, kad ponas Karlingas (Biržų komendantas) su juo ne kaip su svetimu žmogumi, bet kaip su pavaldiniu elgtis nori (*nie jako obcego człowieka, ale jako poddanego zażywać chce*)“⁵¹. Panašiai savo poziciją dvare gynė ir Dūras. Prašydamas užtarimo prieš maršalą, tapytojas kreipėsi į kunigaikštį, kaip į „vienintelį savo šeimininką“⁵². Dailininkas piktinosi, kad maršalas nesuteikdavo priklausančio pagal kontraktą maisto ir žvakių kiekio, bet labiausiai Dūrą žeidė urėdininko panieka jo

⁴⁸ J. S. Dūro laiškas J. F. Radvilai, 1744 12 07 iš Slucko, AGAD, AR, sk. 5, b. 3394, l. 1–2. Dėkoju dr. Liucijai Baranauskaitei–Černiuvienei už pagalbą verčiant laiškus.

⁴⁹ Radvila 4 dešimtmetyje Slucke per 10 metų lankėsi iki 8 kartų, vizitai dažniausiai truko nuo vieno iki trijų mėnesių. Palenkės Bialoje jis iš viso praleido daugiau kaip 5 metus. Žr. Irena Bieńkowska, *op. cit.*, p. 40–41.

⁵⁰ Urszula Augustyniak, *op. cit.*, p. 177.

⁵¹ Kristupo Dobkevičiaus laiškas Boguslovui Radvilai, 1666 04 06 iš Vilniaus, AGAD, AR, sk. 5, b. 3089/4, l. 69.

⁵² J. S. Dūro laiškas J. F. Radvilai, 1749 03 23 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 3394, l. 4.

statusui. Laiške Dūras skundėsi, kad tarnaitėi urėdininkas liepęs perduoti, kad yra labai didelis skirtumas tarp jo, kaip maršalo ir kilmingojo, ir Dūro, kuris yra paprastas dailininkas. Dūras laiške į tai atsako nesąs žemesnės kilmės (pažodžiui – prigimties, pranc. *naissance*) ir nenusileidžia maršalui nuopelnais⁵³. Aiški profesinė savimonė atsispindi ir Dūro paraše. Pasirašydamas laiškus, jis visada prie pavardės pridėdavo savo profesijos pavadinimą: „Dūras, tapytojas“ arba „Dūras, tarnas ir tapytojas“, o Cibulskis visus laiškus didikui pasirašė tik kaip „žemiausias jūsų tarnas“, taigi nurodė tik savo santykį su patronu.

Dūro likimas Radvilos dvare susiklostė dramatiškai. Nors pagal kontraktą samdomų dailininkų situacija buvo palanki dėl to, kad jie turėjo teisę pasirinkti darbdavį, tačiau, jau dirbdami dvare, jie atsidurdavo visiškoje pono valioje. Dūras buvo priverstas prieš savo norą likti Jeronimo Florijono dvare, net ir pasibaigus kontrakte numatytam terminui.

Vos keliems mėnesiams prabėgus po pirmojo, laikantis visų privalomų mandagumo formulių parašyto ir adresatui skirtų superliatyvų kupino laiško sekė kitas, rašytas nelaimių prislėgto žmogaus. Jame be jokių privalomų įžangų pranešama: „Pone, tarp kitų liūdnu naujienų, kurios buvo praneštos Jūsų Malonybei, turiu papasakoti apie savo nelaimę, kuri pelenais pavertė ne tik maistą, visus baldus, virtuvės įrangą, patalynę, namų apyvokos daiktus, taip pat ir susijusius su mano menu – priemonės piešimui, prancūziškus estampus, dažus, visas mano pasteles ir dar dvi knygas, kurias turėjau iš Jūsų Malonybės, ir mano pastele pieštus lokius, peizažą su vandeniu, dviem bebrais ir antimis, su visu tuo, kas priklauso Jo Malonybei.“⁵⁴ Gana sausai, be perdėtų emocijų, dailininkas išvardija visas nelaimes, ištikusias jį gaisro metu: jis pats nusidegino dešinę ranką iki alkūnės, susižeidė koją, žmona, kuri buvo nėščia aštuntą su puse mėnesio, pagimdė negyvą berniuką ir pati buvo arti mirties. Atsiprašydamas, kad gali nuvilti savo poną, tapytojas prašėsi paleidžiamas iš tarnybos dėl taip liūdnai susiklosčiusių aplinkybių. Jis norėjo grįžti pas tėvus, kur gautų prieglobstį. Be to, negrįžus jam grėsė netekti tėvų palikimo.

Šios tragiškos aplinkybės nesuminkštino Jeronimo Florijono širdies, ir dailininkas nebuvo paleistas iš tarnybos. Dūras buvo priverstas likti dvare

⁵³ *Ibid.*, p. 6.

⁵⁴ J. S. Dūro laiškas J. F. Radvilai, 1745 05 15 iš Slucko, AGAD, AR, sk. 5. b. 3394, l. 8–11.

dar 4 metus. Praėjus dviem mėnesiams po gaisro, Dūras pakartojo savo prašymą paleisti jį iš tarnybos, o jei didikas nuspręstų dailininką laikyti, prašytų surasti kitą vietą, nes negalįs tarnauti ten, kur ištikusios tokios didžiulės nelaimės⁵⁵. Šis prašymas didiko vis dėlto buvo išgirstas: kitas dailininko laiškas rašytas jau iš Palenkės Bialos. Tačiau iš tarnybos tapytojas buvo atleistas tik likus keliems mėnesiams iki mirties (Dūras mirė 1749 m., būdamas 40 metų amžiaus). Išvykęs iš Bialos Dūras su šeima apsigyveno Varšuvoje, bandė gauti darbo pas Lenkijos didįjį etmoną Janą Klemensą Branickį⁵⁶. Paskutinis laiškas Radvilai rašytas jau Dūro našlės, prašančios didiko pagalbos jai ir našlaičiais likusiems vaikams⁵⁷.

Jeronimo Florijono siekis išlaikyti gerus menininkus – tiek dailininkus, tiek muzikantus – dažniausiai būdavo bekompromisis⁵⁸. Prievartinis pasamdyto dailininko laikymas dvare daugiausia buvo nulemtas praktinių sumetimų. Daugelis didikų stengdavosi „priišti“ gabius dailininkus prie savų dvarų, ir Radvilos elgesys šiuo atveju nebuvo išskirtinis. Savų dailininkų išlaikymas buvo naudingesnis finansiškai, be to, buvo lengviau kontroliuoti jų darbą ir paveikti sumanymų realizavimo procesą. Pvz., plataus užmojo rezidencijų statybas vykdžiusi Lenkijos didžioji etmonienė Elžbieta Sieniawska stengdavosi suteikti dailininkams nuolatinę tarnybą ir griežtai juos saugojo, neskolindavo jų darbams netgi savo vyrui, be leidimo drausdavo išvykti iš dvaro net kelioms dienoms⁵⁹.

Norą išlaikyti dailininką savame dvare nulėmė ir tai, kad surasti gerą meistrą nebuvo lengva. Pvz., ketindamas statyti sau paminklą Bialos aikštėje, Jeronimas Florijonas prašė brolio paskolinti pusmečiui drožėją iš Nesvyžiaus, nes pats jis negalįs surasti tinkamo⁶⁰. Sunkumai ieškant tinkamo meistro skatino

⁵⁵ J. S. Dūro laiškas J. F. Radvilai, 1745 07 05 iš Slucko, AGAD, AR, sk. 5, b. 3394, l. 12–13.

⁵⁶ Aistė Palušytė, Lina Balaišytė, „Dür Johann Sebastian“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: XVI–XVIII a., p. 100, 101.

⁵⁷ J. S. Dūro laiškas J. F. Radvilai, s. l., s. a., AGAD, AR, sk. 5, b. 3394, l. 14–15.

⁵⁸ Anot Bieńkowskos, Radvila labai nemėgo prašymų atleisti iš tarnybos. Jo pasamdytiems muzikams nebuvo galimybės išvykti iš dvaro ne tik dėl nesumokėtų pinigų, bet ir dėl atimtų pasų. Tyrėja pateikia pavyzdį, kaip muzikai broliai Butzai 1755 m. balandį už mėginimą bėgti buvo įkalinti 8 mėnesiams. Žr. Irena Bieńkowska, *op. cit.*, p. 62, 63.

⁵⁹ Jacek Gajewski, „Elżbieta Sienawska i jej artyści. Z zagadnień organizacji pracy artystycznej i odbioru w XVIII w. w Polsce“, in: *Mecenas, kolekcjoner, odbiorca*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, p. 283, 286–287.

⁶⁰ Lina Balaišytė, „Mecenatas ar tironas? Jeronimas Florijonas Radvila“, in: *op. cit.*, p. 144.

didikus ugdyti dailininkus savuose dvaruose, apmokant tapybos vietinius vaikus. Jeronimas Florijonas bandė organizuoti tokią dailininkų apmokymo sistemą, kai atvykėliai dailininkai būdavo įpareigojami mokytis savo amato vietinius vaikus, o savi dailininkai buvo siunčiami tobulintis į užsienį, kaip Cibulskis ir Tiškevičius. Sugrįžusiam iš mokymosi Gdanske Cibulskiui nuolat buvo atsiunčiami apmokymui Bialos miestiečių vaikai. Šiuos vaikus mokytis tapybos atrinkdavo dvarų komendantai arba net pats kunigaikštis. Tačiau tokia mokymo sistema retai duodavo gerų rezultatų. Tai, kad išmokyti tapybos buvo nelengva, gerai iliustruoja Cibulskio mokymo patirtis. Dailininkas savo ponui rašo, kad per aštuonerius metus turėjo aštuonis mokinius, iš kurių vos du sugebėjo šio to išmokti. Kadangi toks autentiškas tapytojų apmokymo paliudijimas yra labai retas, verta pateikti ilgesnį laiško, kuriame Cibulskis aprašo visų aštuonių savo mokinių likimą, citatą:

Pirmasis vaikinys, pavarde Paškevičius, man perduotas mokytis 1747 m., [...] domėjosi medžiokle ir 1748 m. perduotas į Anglišką šunidę. 2. 1749 m. perduotas man mokytis vaikinys, pavarde Mironas, kuris nebuvo gabus tapybai, ir atiduotas 1750 m. kurpiui [...]. 3. Tais pačiais metais perduotas man luošas vaikinys Matusevičius, paimtas iš vienuolių, po dviejų mėnesių pervestas į virtuvę. 4. Taip pat 1750 m. turėjau, Pono paliepimu, vaikiną Johanną, vokietį iš Gdansko, kuris 1751 m. paimtas ir perduotas vaistininkui, nes turėjo šv. Valentino ligą. 5. Taip pat 1751 m. man atiduotas mokytis vaikinys, vardu Andriejus (Jędziej), senojo drožėjo Kondrato sūnus, iš miesto, turėjęs gerus pagrindus ir 1752 m. perduotas šlifautojui Šilingo, tuomečio komendanto. 6. Taip pat 1752 m. turėjau vaikiną, pavarde Boguckis, iš miesto, kuris 1753 m. komendanto Šilingo perduotas teatro dailininkui Tycui⁶¹. 7. Taip pat 1756 m. man mokytis perduotas vaikinys, kurio vardas Antanas Šura (Szura), velionio Bialos sodininko Šūros sūnus, kuris iki šiol pas mane mokosi, [bet] per daug nenuovokus, apsnūdęs, visgi galėtų kažkiek mene tobulėti, jei ne nuolatinis praeitų metų darbas prie galerijos, be to, žiemą mažai malkų ir žvakių buvo duodama, kad vaikinys ilgais vakarais galėtų ko nors išmokti. Siunčiu jo piešinius. 8. Taip pat 1751 m. perduotas mokytis vaikinys, pavarde Navrockis (Nawrocki), kurio darbus, jo paties nutapytus, siunčiu Jo Malonybei

⁶¹ Turimas omeny Johannas Friedrichas Ditzas, tapytojas, kūręs teatro dekoracijas Palenkės Bialoje ir Slucke.

Ponui, galėtų ir daugiau nusimanyti, jei tik jį vienas prižiūrėčiau, bet yra įvairiems darbams kviečiamas, blogai, kai prie subtilių darbų prisideda grubus darbas (*przy subtelnych robotach grube się znajduje*).⁶²

Iš dailininko ataskaitos matyti, kad dailei gabių mokinių pasitaikydavo nedažnai. Be to, jų mokymas užtrukdavo ir reikalaudavo papildomų išlaidų⁶³. Todėl, pvz., Radvila Žuvelė nurodo, kad jo dvaro tapytojas Heskis turi labiau pasistengti išlaikyti mokinius, nes „jau ne pirmą praranda“⁶⁴.

Istoriografijoje Jeronimo Florijono valdinių mokymo motyvai vertinti kaip savanaudiški: „kad nepermokėtų užsienio dailininkams“⁶⁵. Taip pat vertintas ir jo santykis su menininkais: anot Kowalczyko, Radvila traktavo menininkus instrumentiškai, daiktiškai, nesidomėjo jų likimais. Tyrėjas iliustruoja savo teiginį tokiu pavyzdžiu: po staigios vieno iš dvare dirbusių muzikų mirties Jeronimas Florijonas dienoraštyje tam skyrė daug dėmesio, bet neminėjo nei jo vardo, nei pavardės⁶⁶. Tačiau toks didiko ir tarnų santykis veikiau buvo norma nei išimtinis atvejis. Anot Norberto Eliaso, „[...] neturime pamiršti, kad aristokratijos branduoliui – XVIII a. *monde* – buvo visiškai svetimas vaizdinys, jog visi žmonės, nepaisant rangų skirtumų, tam tikra prasme yra „lygūs“⁶⁷.

APIBENDRINIMAS

Cibulskio ir Dūro laiškuose užfiksuota Radviloms dirbusių tapytojų patirtis – gana tipinio XVIII a. dvarų gyvenimo apraiška. Didiko ir dailininko santykiai

⁶² S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, 1757 o8 17 iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 12–14.

⁶³ Cibulskis rašo ponui, kad vaikai besimokydami išnaudoja daug dažų, vėliau skundžiasi, jog urėdininkas neskiria pakankamai žvakių ir malkų, kad mokiniai galėtų tobulinti piešimo įgūdžius vakarais ir žiemos metu, žr. S. Cibulskio laiškas J. F. Radvilai, s. a. [1757?] iš Palenkės Bialos, AGAD, AR, sk. 5, b. 2426, p. 9, 10.

⁶⁴ Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės komentaras Kazimiero Antano Zdanovičius laiške, 1747 10 15 iš Myriaus, AGAD, AR, sk. 5, b. 18919, p. 45.

⁶⁵ Jerzy Kowalczyk, *op. cit.*, p. 39.

⁶⁶ *Ibid.*, p. 38.

⁶⁷ Norbertas Elias, *Rūmų dvaro visuomenė*, iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus, Vilnius: Aidai, 2004, p. 49.

klostėsi pagal įprastą dvaro santykių modelį, grįstą tarno pavaldumu ir ištikimybę ponui bei pono įsipareigojimu ginti pavaldinį ir globoti jo šeimą. Iš tarnų reikalauta lojalumo, todėl pabėgimas dvaruose neretai buvo baudžiamas nelaisve.

Dvaro dailininkai, kaip kiti tarnai, laiškuose paprastai demonstruodavo kraštutinį nusižeminimą, ištikimybės ponui ir uolaus darbo jo labui užtikrinimą. Atsilyginti ponui gera tarnyba, amato įvaldymu tarnų buvo suvokiama kaip jų pareiga. Prie prašymo laiškų tapytojams buvo įprasta pridėti savo darbo kūrinį kaip veiklios tarnystės ponui ženklą.

Dažnas istoriografijoje pastebėjimas dėl beteisės menininkų padėties dvare yra tik iš dalies teisingas. Kaip ir dvaro poetų atveju, galime pritarti Hannos Dziechcińskiej nuomonei, kad „magnatas jautėsi ne tiek mecenatu, mūzų globėju [...], kiek ponu, įdarbinančiu savo dvare būrį klientų, tarp jų ir poetus. Todėl apgailestavimas dėl žeminančio klientų likimo gresia tam tikru tyrimų anachronizmu.“⁶⁸ Tiesa, Jeronimo Florijono Radvilos dvare samdomų meistrų laisvių suvaržymas buvo akivaizdžiai didesnis, nei kituose dvaruose, – tai parodo Düro pavyzdys. Tačiau LDK dvarų santykių sankloda dažnu atveju atrodė baugi iš kitų šalių atvykusiems dailininkams, turėjusiems didesnę individualizmo patirtį⁶⁹. Iš užsienio atvykę meistrai išsiskyrė savo profesine savimone ir nenorėjo taikytis prie nusistovėjusios dvaro hierarchijos. Tai labai aiškiai demonstruoja Düro laišakai, kuriuose tapytojas piktinasi, kad dvare yra traktuojamas kaip žemesnio statuso asmuo.

⁶⁸ Hanna Dziechcińska, *Kultura literacka w Polsce w XVI i XVII wieku: zagadnienia wybrane*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1994, p. 79

⁶⁹ Pvz., Mykolo Kazimiero Radvilos Žuvelės urėdininkui bandant Karaliaučiuje pasamdyti laikrodininką darbui Radvilos dvare, šis atsisakymą motyvavo tuo, kad „lenkų ponų dvaruose tenka gyventi nuolatinėje baimėje“. Žr. Lina Balaišytė, „Mecenatas ar tironas? Jeronimas Florijonas Radvila“, in: *op. cit.*, p. 145.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

- AUGUSTYNIAK URSZULA, *Dwór i klientela Krzysztofa Radziwiłła (1585–1640). Mechanizmy patronatu*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2001.
- BALAIŠYTĖ LINA, „Dailininko statuso problema LDK“, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2 (35), p. 2–6.
- BALAIŠYTĖ LINA, „Mecenatas ar tironas? Jeronimas Florijonas Radvila“, in: *Darbai ir dienos*, 2004, t. 37, p. 139–148.
- BIEŃKOWSKA IRENA, *Muzyka na dworze księcia Hieronima Floriana Radziwiłła*, Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 2013.
- DYMNICKA-WOŁOSZYŃSKA HANNA, „Radziwiłł Hieronim Florian“, in: *Polski Słownik Biograficzny*, Wrocław: Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1987, t. 30, p. 186–187.
- DZIECHCIŃSKA HANNA, *Kultura literacka w Polsce w XVI i XVII wieku: zagadnienia wybrane*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 1994.
- ELIAS NORBERTAS, *Rūmų dvaro visuomenė, iš vokiečių kalbos vertė Zenonas Norkus*, Vilnius: Aidai, 2004.
- GAJEWSKI JACEK, „Elżbieta Sieniawska i jej artyści. Z zagadnień organizacji pracy artystycznej i odbioru w XVIII w. w Polsce“, in: *Mecenas, kolekcjoner, odbiorca*, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1984, p. 281–302.
- Hieronima Floriana Radziwiłła Diariusze i pisma różne*, opracowanie i wstęp Maria Brzezina, Warszawa: Wydawnictwo Energia, 1998.
- KARVELIS DEIMANTAS, *Radvilų Biržų kunigaikštystės visuomenė ir jos komunikacija 1589–1655 m.*, daktaro disertacija, Kaunas: Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2009.
- KERŠIENĖ DOVILĖ, *Epistolografija Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje XIV–XVI amžiuje: nuo ars dictaminis iki literatūrinio laiško*, daktaro disertacija, Vilnius: Vilniaus universitetas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2010.
- KOWALCZYK JERZY, „Hieronima Floriana Radziwiłła stosunek do sztuki i artystów“, in: *Kultura artystyczna Wielkiego Księstwa Litewskiego w epoce baroku*, pod red. Jerzego Kowalczyka, Warszawa: Instytut Kultury, 1995, p. 27–42.
- MĄCZAK ANTONI, *Klientela. Nieformalne systemy władzy w Polsce i Europie XVI–XVIII wieku*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Semper, 2000.
- MIEUŃSKI MAREK, „Zarząd dóbr Bogusława Radziwiłła w latach 1636–1669“, in: *Administracja i życie codzienne w dobrach Radziwiłłów XVI–XVIII wieku*, pod redakcją Urszuli Augustyniak, Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2009, p. 195–283.
- PAKNYS MINDAUGAS, „Dailininkas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos kultūra. Tyrinėjimai ir vaizdai*, sudarytojai Vytautas Ališauskas ir kt., Vilnius: Aidai, 2001, p. 140–149.
- PALIUŠYTĖ AISTĖ, „Dailininko identitetas Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje“, in: *Menotyra*, 1999, Nr. 4 (17), p. 19–26.

- PALIUŠYTĖ AISTĖ, „Kristupas Radvila (1585–1640) ir amatininkai: kūrybos sąlygos XVII amžiaus I pusės Vilniuje“, in: *Kultūrologija*, t. 9: *Lietuvos menas permainų laikais*, sudarytoja Aleksandra Aleksandravičiūtė, 2002, p. 49–63.
- PALIUŠYTĖ AISTĖ, „Tapytojų verslas XVIII a. Palenkės Bialoje“, in: *Menotyra*, 2004, Nr. 2 (35), p. 14–23.
- PALIUŠYTĖ AISTĖ, „Cibulskis Steponas“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: *XVI–XVIII a.*, sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 85–86.
- PALIUŠYTĖ AISTĖ, BALAIŠYTĖ LINA, „Dür Johann Sebastian“, in: *Lietuvos dailininkų žodynas*, t. 1: *XVI–XVIII a.*, sudarytoja Aistė Paliušytė, Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2005, p. 100–101.
- SAJKOWSKI ALOJZY, *Od Sierotki do Rybeńki. W kręgu radziwiłłowskiego mecenatu*, Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 1965.
- Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Malarze, rzeźbiarze, graficy*, Warszawa: Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk, t. 1, 1971; t. 2, 1975.
- ZAMOJSKI ADAM, „Wstęp“, in: Hieronim Florian Radziwiłł, *Rzeczy, którymi najgodniejszego mogą zabawić gościa*, Warszawa: Wydawnictwo Książkowe „Twój Styl“, 1999, p. 7–30.

Letters of Eighteenth-century Court Painters: On the Self-awareness and Status of the Artist

Summary

The paper analyses the letters of two painters – Stefan Cybulski and Johann Sebastian Dür, who worked in the court of Hieronim Florian Radziwiłł – to their master. The artists' correspondence – which lasted for many years – is a rare historical source which shows how artists were appreciated in the eighteenth century and the nature of their own self-awareness. The personal experiences in the court of a noble of the Grand Duchy of Lithuania that the artists describe in their letters reveal the nature of the relations between the artist and the noble, and the artist's place in the hierarchy of a noble's court.

The historiography presents the biography of Cybulski, who was kept a prisoner in the court for his escape, as an example of the fate of an unhappy artist in the court of a ruthless magnate. Meanwhile, the arrested artist lived a life that was quite ordinary for a court servant: he carried out his master's commissions, had students, and even married. In his letters the artist reminded his master of the losses he had incurred due to his imprisonment and would ask him to redress the grievance. Cibulsky's pleading letters, characterized by their original rhetoric and emotional narrative, offered a hyperbolized picture of the painter's hardships, although it must be admitted that while working for Hieronim Florian, and later for other members of the Radziwiłł family, Cibulsky grew fairly rich.

The relations between the noble and the artist were formed in accordance with the ordinary patterns of courtly life based on the subordination and loyalty of the servant to the master, and on the obligation of the master to protect his subject and take care of his family. In their letters both artists did their best to demonstrate their ultimate humility, vouchsafing of their loyalty to their master and of their diligent work for his benefit. Servants perceived the mastering of their craft and paying good service to their lord as their duty. They asked their master for protection against the city's claims, the lootings of the army and the lawlessness of the court officials. The letters of Dür, who came from Switzerland, demonstrate a greater experience of individualism that was characteristic of artists from abroad. The painter opposed the established hierarchy and found it unacceptable to be treated as a person of a lower status in the court.